

JØDERNE, BØGERNE OG ANDEN VERDENSKRIG

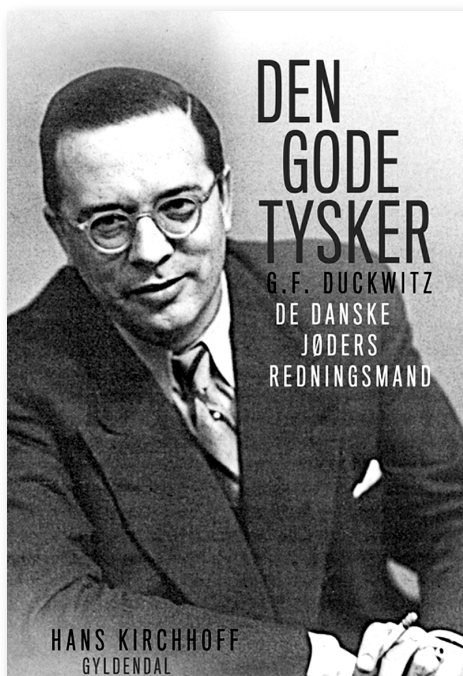
Anmeldelse af Morten Thing

Den anden til tredje oktober 2013 var det 70 år siden, tyskerne iværksatte jagten på de danske jøder, og at de blev reddet til Sverige ved en forbløffende indsats af en stor gruppe ikke-jødiske danskere. Den niende til tiende november er det 75 år siden Krystalnatten fandt sted og blev optakten til holocaust. Disse jubilæer, især det første, har allerede sat sig kraftige spor i form af bøger.

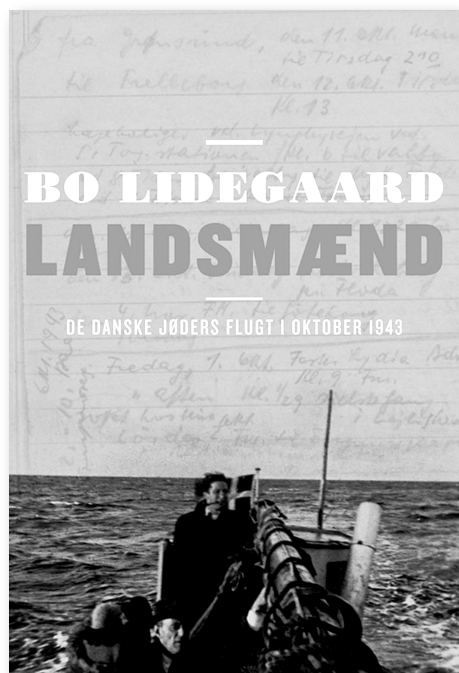
Hans Kirchhoffs bog om den tyske embedsmand, udstationeret i Danmark, Georg Ferdinand Duckwitz, har – ligesom Bo Lidegaards bog – som emne at afgøre, hvem som har æren for, at de danske jøder blev reddet. Sagen er den, at Danmark havde en særstatus som besat land. Vi havde en kollaborationsregering, ikke en lydregering som i Norge og ikke en tysk statholder som i Polen. Kollaborationsregeringen var formelt stadig en suveræn regering, og Tysklands interesse i at denne facade blev opretholdt var, at Danmark var Tysklands spisekammer. Tyskland havde ingen interesse i at provokere danskerne til modstand ved at bruge terror. Og de danske nazister var ikke af et format, så det gav mening at lave en lydregering. Den danske regering havde givet udtryk for, at den ikke ville tolerere et indgreb mod de danske jøder. Derfor blev de danske jøder ikke indfanget i 1942 som det skete med de norske. Men det var et ikke-afgjort problem, et problem, som spøjte i kulisserne. Den dag måtte komme, hvor også de danske jøder skulle udskilles af befolkningen og deporteres til den visse død.

Det er det tyske riges befuldmægtigede i Danmark, Werner Best, som i et telegram den 8. september 1943 foreslår, at man benytter undtagelsestilstanden efter den 29. august til at indfange de danske jøder. Men han modarbejder sin egen ide ved at sende folk til Berlin for at advare mod de politiske konsekvenser, og da der endelig foreligger en ordre fra Hitler om at gennemføre indfangningen af de danske jøder, så fortæller han det til Duckwitz og beder ham advare jøderne gennem sine danske kontakter. Duckwitz kontakter de socialdemokratiske ledere, dvs. Hans Hedtoft og kredsen omkring ham, og socialdemokraterne advarer Mosaik Troessamfund og sætter hermed gang i de første forsøg på at slippe illegalt til Sverige, for kun et mindretal kunne påregne at få indrejsevisum, selvom den svenske repræsentant i København som den svenske ledelse i det hele taget var positivt indstillet overfor at modtage de jødiske flygtninge fra Danmark, som de også havde gjort med de norske jøder, blot med meget ringere held.

Centralt i Kirchhoffs bog står diskussionen om, hvorfor Best og Duckwitz gjorde som de gjorde. I forkortet form lyder Kirchhoffs tese: Best iværksætter projektet for at styrke sit image i Berlin. Han er ikke specielt interesseret i jødernes udrydelse lige her, hvor han var. Hans primære interesse var at kunne fortsætte kollaborationen med danskerne uden væsentlige kurrer på tråden. For ham var det fint, hvis jøderne kom til Sverige, bare de kom væk. Han havde næppe ændret holdning til jøderne siden han havde været på slagterholdet andre steder i Europa, men det afgørende for ham var at kunne forsyne Tyskland med danske fødevarer og bevare Danmark uden for mange kontrover-

Hans Kirchhoff:
Den gode tysker. G. F. Duckwitz.
De danske jøders redningsmand
 Gyldendal 2013,
 432 sider, kr. 349,95.

Bo Lidegaard: *Landsmænd.*
De danske jøders flugt i oktober 1943
 Politiken 2013,
 506 sider, kr. 290,80.

ser, så en eventuel engelsk landgang i Danmark lettere kunne nedkæmpes. For Duckwitz' vedkommende argumenterer Kirchhoff anderledes. Duckwitz har udviklet sig i den tid, han har været i Danmark, og fordi det er gået tyskerne dårligt på slagmarken siden Stalingrad. Han har etableret venskabelige forbindelser til Socialdemokratiets nye ledere efter Staunings død, og han deler ikke længere regimets holdning til jøderne: At de skal udryddes. Der indgår altså i vurderingen af Duckwitz et moment, som vi også genfinder i titlen *Den gode tysker*. Duckwitz ændrer sig i human retning under sit ophold i Danmark.

Nu kunne man sige, at den problemstilling var ligegyldig, al den stund det var effekten af hans handlinger, der var af betydning; for ingen anfægter betydningen af det, Duckwitz gjorde. Men der er også et andet aspekt af Kirchhoffs bog, som ikke verbaliseres så meget, men som spiller en helt afgørende rolle i hans modstanderes argumentation: Kirchhoff demonstrerer, at nazister, selv nazister på højt niveau, kunne udvikle sig fra at have sluttet fuldt og helt op bag Hitler-regimet til at blive kritiske overfor det. Man kan sige, at Duckwitz-bogen fastholder den professionelle holdning, at de historiske aktører er mennesker før de er fx nazister.

Denne holdning gør efter min mening Duckwitzbogen til en meget væsentlig bog. Uanset vores enorme viden om omfanget og karakteren af holocaust og anden verdenskrig fastholder Kirchhoff, at man må se på det historiske kildemateriale og tolke det, så tolkningen kan indeholde og forklare hele materialet. I forhold til tidligere fremstillinger spiller det en vigtig rolle, at han har haft adgang til Duckwitz' dagbog, som han vurderer som en helt central kilde ikke mindst i spørgsmålet om, hvorfor Duckwitz advarede jøderne, og hvorfor han havde bevæggrunde, som gjorde ham til 'en god tysker'. Kirchhoff fastholder et etisk aspekt af sin analyse.

Bo Lidegaards bog *Landsmænd* er et forsøg på en opsummering af mange års forskning og erindringskrivning. Bogen er bygget op som en dagbog fra den 26. september til den 9. oktober 1943. Og det med dagbog skal tages bogstaveligt: Dels er fremstillingen kronologisk dag for dag, og dels bygger bogen på fire dagbøger fra familien Meyer/Hannover/Marcus, hvoraf den ene er skrevet af en dreng. Ikke nok med at disse dagbøger leverer dagligt stof til fortællingen, de suppleres af andre og mindre dagbøger, som findes på Dansk Jødisk Museum. Endelig bruger Lidegaard journalisten Wilhelm Bergstrøms enorme dagbog, dog i den udgivne og redigerede version *En borger i Danmark under krigen* som en dagbog over, hvad kunne man vide. Og som rosinen i pølseenden får vi også citater fra Chr. d. 9.'s dagbog, så vi kan følge med i hans holdning, og det er ikke så uin-

teressant, som det lyder. Faktisk var kongen ret stålsat på at støtte jøderne, selvom han altså ikke gik med jødestjerne, som nogle amerikanske historiebøger skriver.

Dagbogen som narrativt greb gør, at bogen ud over at være velskrevet også har en indbygget spænding: Hvordan skal det gå vores hovedpersoner? Dette greb gør imidlertid ikke, at bogen ikke kan behandle overordnede temaer. De bliver behandlet, hvor de dukker op i fortællingen.

Landsmænd er en vellykket bog. Jeg kunne dog godt have tænkt mig en mere omfattende bog, som også beskrev flygtningetiden og hjemkomsten, men det er ikke en del af Lidegaards projekt. For bogen har, ligesom Kirchhoffs, et program, som er med til at skrive bogen, som den nu ser ud. Lidegaards program er *politisk*. Han vil forklare, hvordan det gik til at en hel masse danskere, hvoraf mange af dem sikkert aldrig havde kendt jøder, i løbet af ganske få dage improviserede en masseflugt, som skaffede 7.000 danske til Sverige. Til dette politiske program hører det med, at den svenske socialdemokratiske regering beredvilligt tog imod de mange danske flygtninge og siden afviste at få refunderet de store udgifter.

Dette politiske program er helten i fortællingen. Det var gennem organiseringen af masseflugten, at ikke-jødiske danskere viste, at efter deres overbevisning var jøderne *landsmænd* og havde krav på beskyttelse mod at blive sendt til en tysk koncentrationslejr med mulig dødelig udgang. Med denne praktiske erklæring viste de mange ikke-jødiske danskere, at de var *demokrater* i en betydning af ordet, som har front mod mellemkrigstidens fascisme, nazisme og kommunisme. Det sidste er det Lidegaard magtpåliggende at tilføje.

Forklaringen på, at danskerne opførte sig så enestående demokratisk, finder Lidegaard i to argumenter. Det første er, at det i høj grad var kollaborationspolitikken, der reddede jøderne. Det var de fire gamle partiers samarbejde med tyskerne, der som politisk projekt reddede jøderne fra at lide samme skæbne som de norske jøder, der i 1942 blev deporteret til Auschwitz og gasset. Det andet argument er, at når den demokratiske kultur var så stærk i Danmark, så skyldes det i væsentlig grad den socialdemokratisk-radikale regerings politik fra 1929-40.

Det er indlysende, at kollaborationspolitikken gjorde, at tyskerne udsatte indfangningen af de danske jøder af hensyn netop til vigtigheden af

samarbejdet i mønsterprotektoratet Danmark. Forsyningen med danske landbrugsprodukter vejede tungere end 6-7.000 jøders lig. Udsættelsen fra 1942 til 1943 gjorde den store forskel. Fx at de danske jøder kom til Theresienstadt og fik bedre vilkår end, hvis de var blevet sendt til Auschwitz.

Man kunne vel have forestillet sig, at de danske jøder, som blev fanget, havde fået en anden skæbne, som fx de ungarske, der også blev indfanget i 1943, men kom til Auschwitz. Og man kunne vel også forestille sig, at de, selvom de var blevet indfanget i 1942, af hensyn til samarbejdspolitikken var kommet til en arbejdslejr i stedet for en tilintetgørelseslejr. Men det afgørende for redningen i 1943 var dels, at Best ikke havde ressourcer til, og ikke indsatte dem han havde til at gøre indfangningen effektiv. Og dels at danskerne stillede op til den store spontane hjælpeaktion. Og dette sidste kunne måske ikke være sket i 1942. Redningsaktionen i 1943 kom efter den folkelige opstand i 1943, som førte til, at samarbejdspolitikken ændrede sig og ikke længere involverede en lovlig regering. Det er svært at forestille sig, at en tilsvarende redningsaktion kunne have hjulpet de danske kommunister til Sverige i 1942. Men spørgsmålet er også, om det kunne være sket i 1943? Man kan have sine tvivl om den demokratiske kultur rakte til det.

Set med modstandsbevægelsens øjne var samarbejdet med tyskerne det, som den bekæmpede. Den ønskede 'norske tilstande'. Det er et problem Lidegaard ikke forholder sig til: Kan man både være for kollaborationspolitikken og for modstandsbevægelsen? Eller er man som regeringen den gang imod modstandsbevægelsen, hvis man er for kollaborationen?

Imidlertid er det svageste led i Lidegaards argumentation spørgsmålet, om det var den socialdemokratisk-radikale regering i 30erne, der var den politiske forudsætning for redningen af de danske jøder. Når vi sammenligner med andre lande, så tyder meget på, at svækkelsen af antisemitismen går betydeligt dybere end regeringsbeslutninger og demokratisk kultur. Og man må vel også sige, at ser vi på den socialdemokratisk-radikale regerings flygtningepolitik, så er det svært at bruge den som argument for opbygningen af en særlig jøde-venlig, demokratisk holdning.

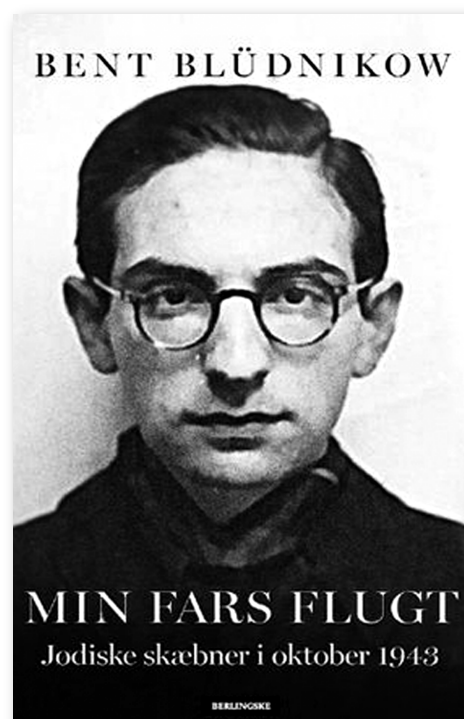
De danske jøder søgte i sidste halvdel af 1800-tallet alle sammen til København. Denne koncentration fandt sted uden nævneværdige modsætninger. Selvom der findes antisemitisme i Danmark i perioden, så synes eliten i København at acceptere indsprøjtningen af jøder. Et udtryk her-

for finder man også i den kendsgerning, at redaktøren for landets førende konservative avis i 20 år var en jøde, M.L. Nathanson. Det kunne næppe have fundet sted i Stockholm og Berlin uden voldsomme modsætninger. Der er ingen tvivl om, at antisemitismen i Danmark efter jødefejden i 1819 svækkes og isoleres til den yderste højrefløj. Og i Danmark er antisemitismen i Socialdemokratiet svag sammenlignet med, hvordan sagerne stod i Sverige. Skal man forklare det helt unikke, som skete i oktober 1943, er det ikke mindst antisemitismens manglende styrke, man skal forklare.

Med til billedet hører det så, at da det jødiske samfund i Danmark var på vej mod assimilation omkring 1900, kom der en større gruppe russiske jøder til landet, som i 1943 udgjorde flertallet i Mosaisk Troesamfund. Modtagelsen af denne store gruppe fattige håndværkere påhvilede ikke Københavns Kommune, men alene det mosaiske fattigvæsen helt frem til dets opløsning i 1933. På den måde skete der også en indkapsling af den nye indvandring, så modsætningerne især var mellem de danske jøder og de russiske. For de russiske jøder betød redningen i oktober 1943, at de opfattede, at danskerne ikke kunne se forskel på en dansk og en russisk jøde og reddede begge grupper. Det var af stor betydning for deres følelse af tilknytning til landet efter 1945. Sagt på en anden måde, svarer Lidegaards bog ikke på det spørgsmål den stiller.

Bent Blüdnikows bog *Min fars flugt* er en helt anden slags bog end Kirchhoffs og Lidegaards. Det er en fortælling med én hovedperson, nemlig Benjamin Blüdnikow, som bliver en del af en dramatisk flugt, hvor tre voksne drukner, og seks voksne og et etårs barn mirakuløst bliver reddet. Jeg har tidligere i bogen *Min mors historie* fortalt den samme historie, fordi min mor og min søster var med i den samme utætte båd. I anledning af 70-årsjubilæet har også to af de andre overlevende, Sonja Sandler Bandmann og Fanny Fischermann Poulsen, fortalt deres historie i den film, DR producerede til jubilæet. Og det er en fantastisk historie. Bent Blüdnikow har den fordel, at hans far, Benjamin, skrev sin version ned, kort tid efter han kom til Sverige. Den har han benyttet til at støtte den fortælling, faren ellers giver. Og det er på mange måder blevet en god og velfortalt bog om en bevægende historie.

Også Bent Blüdnikow har et program. Han er modstander af Kirchhoffs tolkning af Duckwitz' rolle. For ham er Duckwitz først og fremmest en nazist. Og en nazist er en nazist helt igennem. Derfor kan han ikke spille rollen som den gode tysker. Blüdnikow er så at

Bent Blüdnikow:
Min fars flugt. Jødiske skæbner i oktober 1943
Berlingske/People's Press 2013,
258 sider, kr. 249,95.

sige tilhænger af en personlighedsopfattelse, hvor man kan slutte fra delen til helheden. Og derfor mener han, at Duckwitz' dagbog er konstrueret og ikke en sandfærdig kilde. Han kaster sig ud i et angreb på danske historikere, som er så modsætningsfyldt, at man undrer sig. Han gennemgår nogle af de historikere, som har anfægtet Kirchhoffs teori, refererer argumenterne imod, at de kan have ret, men mener, at det alligevel er "et forfriskende nyt syn på hele forløbet". Det kan man ikke sige om Blüdnikow. Og det er synd for bogen, som ellers havde klaret sig helt godt de første 200 sider.

DR fejrede som sagt 70-årsjubilæet med en film om flugten, *Jødernes flugt – Vidnernes beretning*. Her havde man fundet otte fortællere, så man ikke havde nogen chance for at få noget sammenhængende at vide. Af de otte fortalte som sagt Sonja Bandmann og Fanny Poulsen om den samme flugt, ligesom både Arne og Bent Melchior blev interviewet om deres flugt

med forældrene. Disse fire var alt rigeligt til en film, men overfyldes skulle den stakkels film. Derimod sendte DR også en anden film *De skjulte børn* om et fænomen, som først for nylig er blevet beskrevet. Meget tyder på at mindst 150 jødiske børn blev gemt hos ikke-jøder i Danmark, mens forældrene flygtede til Sverige. Tre historier blev viklet op i filmen. Dybt bevægende var filmen med dens forfærdelige problemer for forældre og børn efter krigen med at komme i kontakt med hinanden.

Boris Cyrulnik:
Den farlige dreng. Alene på flugt fra nazisterne
 Oversat af Ulla Gjedde Palmgren,
 Gads forlag 2013,
 240 sider, kr. 249,-.

I den sammenhæng vil jeg henlede opmærksomheden på en bog, som ikke handler om redningen af de danske jøder, men sætter fokus på netop børnenes problemer med at leve med en splittet og såret bevidsthed. Det er den franske psykiater Boris Cyrulniks bog, som på dansk har fået titlen *Den farlige dreng*. Cyrulnik blev født i 1937 som søn af polske jøder, der emigrerede til Frankrig. Da han var fem år gammel, forsvandt først faren og så moren og endte deres dage i Auschwitz. Boris er nu helt alene, og gennem bogen konstruerer han langsomt et billede af, hvordan en femårig dreng kan overleve en krig, hvor der er en særlig adresse til ham som jøde. Men det er ikke nogen ligefrem fortælling. Det er derimod psykiaterens overvejelser om sin egen historie, og hvordan han skal forstå sine erindringer. Han konfronterer i flere tilfælde sine erindringer med stadig levende vidner – og må indse, at man som et barn med en så voldsom psykisk bagage har et splittet sind, som beskytter en imod erindringen.

Som selvanalyse er bogen et vidnesbyrd om problemer, som især har ramt de skjulte børn og de forældreløse børn, som fx den fransk-polske forfatter Georges Perec, som Cyrulnik flere gange henviser til. Perecs bog om sin barndom, *W*, er oversat til dansk. Både Perecs og Cyrulniks bøger vidner om de mest ekstreme tilfælde blandt de skjulte børn. Men samtidig skrevet af meget tænkssomme og velskrivende folk.

I Cyrulniks bog følger vi hans liv efter krigen, hvor det viser sig, at hans mors søster også har overlevet, og hun tager sig af ham. Men også hun har brug for beskyttelse mod sine egne oplevelser, og der går mange år før, de sammen kan tale om, hvad der er sket. Og selvom Cyrulniks barndom er ekstrem, så er bogen ikke kun en bog om en jødisk dreng og hans forbløffende overlevelse, men også en bog, som sætter sig for at vise, hvordan erindringer fungerer, også hos os andre. Den beskytter os ved ikke at huske eller at huske om. Det er en tankevækkende og bevægende bog.